

Research article

Description, classification and typology of Sasanian pottery of Sarakhs Plain

Davood Behroozifar (a)*

- a) Ph. D Archaeology of the historical period, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Humanities, Islamic Azad University, Department of Science and Research, Tehran, Iran

Keywords

Sarakhs plain, Sassanid period, classification, typology, Merv Turkmenistan.

Citation

Behroozifar, Davood. (2025). Description, Classification, and Typology of Sassanid Pottery from Sarakhs Plain. *Journal of Greater Khorasan*, 16(58), 177-204.

Use your device to scan and read articles online

Abstract

A meticulous and systematic study of pottery can yield valuable insights into various aspects of human societies, including subsistence strategies, culture, art, economic conditions, technology, cultural interactions, and more. The Sarakhs Plain, located in northeastern Iran and adjacent to Turkmenistan, contains Sasanian-era pottery whose identification and classification can serve as a key tool for understanding ceramic traditions and examining the cultural and economic exchanges among population centers of that period. This study is based on an archaeological survey of the Sarakhs Plain and an analysis of 80 diagnostic pottery fragments from 12 Sasanian settlements, forming the core foundation for relative chronological assessment. To scientifically reveal cultural interactions, a combination of library research (descriptive and comparative analysis) and field investigations was employed. The findings from the Sarakhs Plain archaeological survey were compared with contemporaneous discoveries from both intra-regional and transregional contexts. Through these comparisons, classifications, typologies, and cultural connections were identified and analyzed. Field studies provided evidence of cultural continuity and single-period occupation in Sasanian settlements. Based on the analysis of pottery attributed to the Sasanian period in the Sarakhs Plain, two distinct types were discernible: locally produced pottery (influenced by the Sarakhs Oasis culture of Turkmenistan) and common Sasanian pottery (influenced by the Merv culture), representing the recognized cultural sphere of southern Turkmenistan.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2023.364062.1089>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_226796.html

©Authors retain the copyright and full publishing rights.

* Corresponding Authors: (davood_2698@yahoo.com)

Introduction

Through meticulous and methodical study of pottery, valuable insights can be gained into various aspects of human societies, including lifestyle, culture, art, economic conditions, technology, cultural interactions, and more. The Sarakhs Plain is located in northeastern Iran, adjacent to Turkmenistan. Identifying and classifying Sasanian pottery from this region can serve as an effective tool for better understanding pottery-making traditions and examining the cultural and economic interactions of population centers during that period. The objective of this research is to identify and introduce Sasanian pottery from the Sarakhs Plain, as well as to describe, classify, and typologize the Sasanian-era pottery of the region .

Materials and Methods

The archaeological survey of the Sarakhs Plain and a collection of 80 pottery fragments from 12 Sasanian settlements form the foundation of this study, providing a basis for relative chronology. To scientifically uncover cultural interactions, a combination of library research (descriptive and comparative analysis) and field investigations was employed. The findings from the Sarakhs Plain archaeological survey were compared with contemporaneous discoveries from neighboring regions. Through transregional analysis, these similarities helped reveal classifications, typologies, and cultural connections .

Discussion and Findings

A detailed and systematic study of pottery yields significant information about lifestyle, culture, art, economic

conditions, technology, cultural exchanges, and other aspects of human societies. The Sarakhs Plain, situated in northeastern Iran near Turkmenistan, holds Sasanian-era pottery whose identification and classification can enhance our understanding of ceramic traditions and the cultural-economic interactions of settlements during that period. The findings from the Sasanian pottery of the Sarakhs Plain indicate two distinct types: locally produced pottery (influenced by the Sarakhs Oasis culture of Turkmenistan) and common Sasanian-period pottery (influenced by the Merv culture), representing the recognized cultural sphere of southern Turkmenistan in the study area .

Conclusion

The predominant Sasanian pottery in the Sarakhs Plain is unglazed, mostly plain, and in rare cases, features incised decorations—such as wavy wood-grain patterns in horizontal and vertical bands with buff and brick-red coloring, fine texture, wheel-made construction, and well-controlled firing, indicating the potters' mastery of kiln temperatures. Morphologically, Sasanian pottery from the Sarakhs Plain can be categorized into four main types: bowls, cups, pots, and jars .

In summary, the dominant Sasanian pottery in the Sarakhs Plain is unglazed, primarily plain, and occasionally decorated with incised motifs like wavy wood-grain bands in horizontal and vertical arrangements. It exhibits buff and brick-red hues, fine texture, wheel-made craftsmanship, and sufficient firing. Based on the study of pottery attributed to the Sasanian period, two types are distinguishable: locally

produced pottery (influenced by the Sarakhs Oasis culture of Turkmenistan) and common Sasanian pottery (influenced by the Merv culture), representing southern Turkmenistan's cultural sphere in the study area. Morphologically, Sasanian pottery from the Sarakhs Plain is broadly classified into four types: bowls, cups, pots, and jars.

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۶، شماره ۵۸، بهار ۱۴۰۴

ISC | MSRT | ICI

شاپا الکترونیکی: ۲۷۱۷-۱۶۷۱

شاپا چاپی: ۲۲۵۱-۶۱۳۱

مقاله پژوهشی

توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های ساسانی دشت سرخس

داود بهروزی فر (الف)

(الف) دکتری باستان‌شناسی دوران تاریخی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

چکیده

با مطالعه دقیق و روشمند سفال می‌توان به اطلاعات مهم و ارزشمندی درباره شیوه معیشت، فرهنگ، هنر، اوضاع اقتصادی، فناوری، برهم‌کنش‌های فرهنگی و بسیاری از دیگر جنبه‌های اجتماعات بشر دست یافت. دشت سرخس در شمال شرق ایران و هم‌جوار با کشور ترکمنستان واقع شده است. شناسایی و طبقه‌بندی سفال‌های ساسانی این منطقه می‌تواند ابزار مناسبی برای شناخت بیشتر سنت‌های سفال‌گری و مطالعه تعاملات فرهنگی و اقتصادی مراکز جمعیتی آن دوره باشد. بررسی باستان‌شناختی دشت سرخس و تعداد ۸۰ قطعه سفال شاخص از ۱۲ محوطه ساسانی، به‌عنوان شالوده اصلی و به‌منظور زمان‌سنجی نسبی پژوهش حاضر مدنظر است. به‌منظور دستیابی به پاسخی علمی برای نمایان ساختن برهم‌کنش‌های فرهنگی از روش‌های کتابخانه‌ای (توصیفی و تحلیل مقایسه‌ای) و بررسی میدانی استفاده شد و یافته‌های حاصل از بررسی باستان‌شناختی دشت سرخس با یافته‌های حاصل از مناطق هم‌دوره درون منطقه و فرامنطقه‌ای مقایسه شد و با یافتن این مشابهت‌ها، طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و ارتباطات فرهنگی آشکار و تجزیه و تحلیل گردید. بر اساس مطالعات میدانی، شواهدی از توالی فرهنگی و تک دوره‌ای بودن استقرارهای ساسانی به دست آمد. با توجه به مطالعات صورت گرفته روی سفال‌های منتسب به دوره ساسانی در دشت سرخس می‌توان دو نوع سفال بومی محلی (متأثر از فرهنگ واحد سرخس ترکمنستان) و سفال رایج دوره ساسانی (متأثر از فرهنگ مرو)، یعنی فرهنگ شناخته‌شده جنوب ترکمنستان را در نظر گرفت.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۳/۲۵

شماره صفحات: ۱۷۷-۲۰۴

واژگان کلیدی:

دشت سرخس، دوره ساسانی، سفال، گونه‌شناسی، مرو ترکمنستان

استناد به مقاله:

بهروزی فر، داود. (۱۴۰۴). توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های ساسانی دشت سرخس. پژوهشنامه خراسان بزرگ. ۱۶ (۵۸)، ۱۷۷-۲۰۴.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgk.2023.364062.1089>

URL: https://jgk.imamreza.ac.ir/article_226796.html

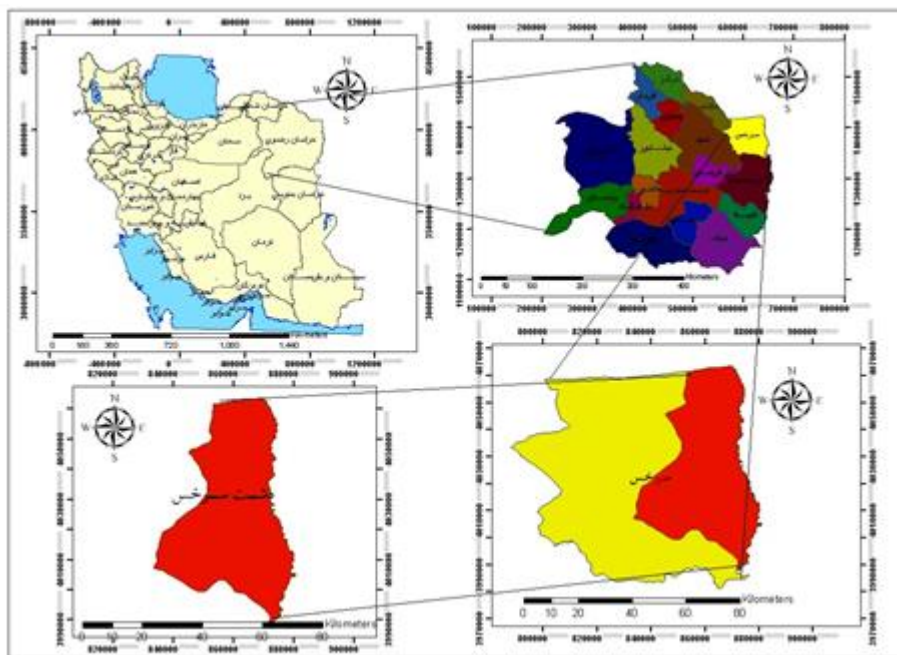

© Authors retain the copyright and full publishing rights.

مقدمه

شهرستان سرخس در شمال شرق ایران به وسعت تقریبی ۶۱۰۰ کیلومترمربع و دشت سرخس به مساحت ۳۵۸۵ کیلومترمربع در منتهی‌الیه شمال شرقی استان خراسان رضوی قرارگرفته (تصویر ۱) و مرکز آن در فاصله ۱۹۱ کیلومتری شرق مشهد در کنار مرز ایران و ترکمنستان واقع است (Yoosefian, 1997:3). بلندترین نقطه دشت در کوه بزنگان واقع است و از سطح دریا ۱۹۵۰ متر ارتفاع دارد و پایین‌ترین نقطه در بستر رودخانه هریرود است و از سطح دریا ۲۵۰ متر ارتفاع دارد. در پژوهش‌های باستان‌شناختی سفال به‌عنوان مدرک در شناخت فرهنگ و دوره‌های فرهنگی اهمیت فراوان دارد. استفاده از این مدرک برای طبقه‌بندی و گاه‌نگاری دیگر یافته‌ها و منابع، چنان مهم بوده که در اکثر موارد، نمودی از فرهنگ مادی یک دوره و یا قومیت خاص کاربرد داشته است (Whallon ۱۹۸۲, Adams, 1988). بنابراین، چنانچه این مواد در بافت‌ها و لایه‌های باستانی یافت شوند، می‌توانند اطلاعات ما را در زمینه کاربرد آن نیز افزایش دهند. (Majidzadeh, 1991:4). دشت سرخس به‌عنوان محل پژوهش به دلیل برخورداری از توانمندی‌های طبیعی و شرایط زیست‌محیطی بهینه ازجمله ارتفاعات، خاک مناسب و اوضاع جوی نسبتاً مساعد، زیستگاه مطلوبی برای شکل‌گیری اجتماعات مختلف انسانی بوده است (Ebrahimi, 2005:2). چگونگی شکل‌گیری و تداوم استقرار، گاه‌نگاری نسبی، بزرگی گستره استقرار و درنهایت چگونگی و میزان کنش‌های فرهنگی با مناطق هم‌جوار از اهمیت ویژه‌ای در شناخت باستان‌شناختی این منطقه برخوردار است (Behroozifar, 2013:166).

مستندسازی دست‌ساخته‌های بشر از نظر مطالعه پیشینه و نوع فرهنگ اجتماعات در هر مقطع از تاریخ ضروری است (Banerjee, 1984:4). طبقه‌بندی با تغییر ارتباطی نزدیک دارد و به معنای قرار دادن چیزهای مختلف در گروه‌های مختلف است که درمی‌یابیم این گروه‌ها چه ارتباطی باهم دارند و سپس این ارتباطات را در چارچوب زمانی که به طرق دیگر تنظیم شده است، ارزیابی می‌کنیم (Dark, 2000:88). اساساً طبقه‌بندی و گونه‌شناسی در روش تحلیلی سطح پایین طبقه‌بندی می‌شوند (Alizadeh, 2001:131). باستان‌شناسان به هنگام تهیه پژوهش، آثاری را که یافته‌اند دسته‌بندی کرده و سپس بر اساس این دسته‌بندی‌ها به تاریخ‌گذاری آثار می‌پردازند. هدف از این پژوهش ضمن شناسایی و معرفی سفال ساسانی دشت سرخس، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های دوره ساسانی منطقه است. ضرورت پژوهش حاضر، ناشناخته بودن استقرارها و فرهنگ‌های سفال ساسانی دشت سرخس است و پژوهش حاضر تا حدودی می‌تواند سیما و برهمکنش‌های فرهنگی دشت سرخس را در دوره ساسانی نمایان سازد. درواقع، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش است که ارتباطات درون‌منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای دشت سرخس در دوره ساسانی با مناطق هم‌دوره چگونه بوده است؟ یافته‌های حاصل از بررسی باستان‌شناختی دشت سرخس با یافته‌های حاصل از مناطق هم‌دوره درون‌منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای مقایسه شد و با یافتن این مشابهت‌ها، طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و ارتباطات فرهنگی آشکار و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

تصویر ۱: موقعیت جغرافیایی دشت سرخس (مأخذ: نگارنده)

پیشینه پژوهش

پژوهشنامه خراسان بزرگ

دوره ۱۶، شماره ۵۸، ۱۴۰۴

۱۸۲

درباره مطالعات باستان‌شناسی سفال ساسانی دشت سرخس با توجه به عدم کاوش، لایه‌نگاری و تعیین عرصه و حریم نمی‌توان مؤلفه خاصی را برای سفال ساسانی این منطقه در نظر گرفت و نیز نمی‌توان محوطه‌ای را به‌عنوان استقرارگاه شاخص و کلیدی دوره ساسانی برای دشت سرخس معرفی کرد. تا ۱۲۹۸ ش هیچ اشاره‌ای به سفال و محوطه ساسانی از دشت سرخس نشده است. در همین سال، میراث فرهنگی خراسان رضوی اقدام به ثبت چهار محوطه ساسانی در دشت سرخس کرده است (آرشیو آثار ثبتی میراث خراسان رضوی) که نگارنده مجدد در ۱۳۹۹ ش این چهار محوطه را طی بررسی میدانی با هدف شناسایی استقرارهای ساسانی و صرفاً تجزیه و تحلیل سفال‌های دوره ساسانی مورد بازبینی قرار داد. پژوهش حاضر نخستین و مستندترین گام باستان‌شناسی دوره ساسانی در دشت سرخس است. در مجموع، چندین ایرانگرد و جهانگرد از جمله یعقوبی، ابن فضلان، اصطخری، مقدسی، حموی و مستوفی از دشت سرخس گذشته و توصیف جغرافیایی این دشت را ارائه داده‌اند. اعتمادالسلطنه یکی از رجال متمول دوره قاجار

است که توصیف جغرافیایی نسبتاً مفصلی درباره سرخس نوشته است. کهن‌ترین متن فارسی که از سرخس سخن گفته حدود *العالم* در ۳۷۲ ق است: «سرخس شهری است بر راه و اندر میان بیابان نهاده، جای کشت بسیار است و مردمانی قوی ترکیب، جنگی و خواسته ایشان شتر است» (Sotoodeh, 1984:388).

در ۱۳۲۸ ش برابر با ۱۹۴۹ میلادی به‌منظور بررسی، شناسایی استقرارها و غارهای دوره‌های پارینه‌سنگی و فراپارینه‌سنگی در شمال شرق ایران، از سوی هیات دانشگاه پنسیلوانیا به سرپرستی کارلتون استانی‌کون، غارهای مزداوند و بزنگان در دشت سرخس بررسی و شناسایی شد، اما متأسفانه گزارش آن منتشر نگردید. او ساکنان غارهای مزداوند و بزنگان را مربوط به دوره‌های پارینه‌سنگی میانه و فرهنگ موستری در حدود ۴۵ هزار سال پیش دانست که گروهی شکارگر بودند. عزت‌الله نگهبان استاد دانشگاه تهران به‌اتفاق تی چند از دانشجویان رشته باستان‌شناسی، تعدادی از استقرارهای تاریخی در شمال شرق خراسان را بررسی و شناسایی کرده‌اند. این شناسایی در ۱۳۴۵ ش انجام و بررسی شمال شرق خوانده شد که گزارش منتشر نشده آن تحت عنوان *بررسی شمال شرق*

تألیف یحیی کوثری و علی‌اکبر سرفراز در مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی کشور موجود است. نگهبان به بررسی و شناسایی ۸۷ اثر در شمال شرق خراسان و از جمله دشت سرخس پرداخت و پیشنهاد ثبت ۸۱ استقرار و بنای باستانی خراسان را به انجام رسانید ([Negahban, 1966:1](#)). در گزارش او، محوطه‌ای از دوره ساسانی گزارش نشده است. سپس حسین عباس‌زاده به بررسی و شناسایی دشت سرخس در ۱۳۲۶ ش پرداخت و ۳۵ استقرار را بررسی و شناسایی کرد ([Abbaszadeh, 1997:123](#)). در گزارش او، محوطه‌ای از دوره ساسانی گزارش نشده است. پس از آن میراث فرهنگی خراسان رضوی اقدام به ثبت بناها و استقرارها در دشت سرخس نمود (آرشیو آثار ثبتی میراث خراسان رضوی). نگارنده در اسفند ۱۳۹۹ ش به منظور ادامه بررسی‌های روشمند و ادامه شناسایی استقرارهای این دشت، طرح بررسی و شناسایی باستان‌شناختی استقرارهای ساسانی دشت سرخس را به سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان رضوی و پژوهشکده باستان‌شناسی کشور پیشنهاد داده است. پژوهش حاضر نخستین و مستندترین گام باستان‌شناسی دوره ساسانی در دشت سرخس است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر بر اساس هدف از نوع پژوهش‌های بنیادی و بر اساس ماهیت و روش از نوع پژوهش‌های توصیفی تحلیلی مقایسه‌ای است. مبنای پژوهش، مطالعه سفال‌های دوره ساسانی در کنار مطالعات کتابخانه‌ای است. روش و ابزار گردآوری داده‌ها در این پژوهش به دو شیوه اسنادی و فعالیت‌های میدانی صورت گرفته است. در مرحله اسنادی ابتدا کلیه منابع مکتوب، تصاویر و نقشه‌ها جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل شد. در مطالعات میدانی ضمن پیمایش دشت در منطقه و شناسایی استقرارها، اطلاعات و شواهد باستان‌شناسی موردنیاز (سفال) از محوطه‌های مذکور جمع‌آوری و

در بانک اطلاعاتی ثبت شدند. به منظور گاه‌نگاری نسبی استقرارها و تحلیل سفال‌های استقرارهای ساسانی، مجموع سفال‌های جمع‌آوری شده از ۱۲ محوطه ساسانی بررسی شد و با دیگر محوطه‌های هم‌دوره شاخص دوره ساسانی مانند مرو، واحه سرخس ترکمنستان و بندیان درگز مقایسه گردید. تعداد ۸۰ سفال شاخص برای عکاسی، طراحی، طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و مقایسه با سایر محوطه‌های ساسانی هم‌دوره انتخاب شد که نمونه‌های شاخص بر اساس طبقه‌بندی و گونه‌شناسی به‌عنوان مواد پژوهش انتخاب شدند ([Behroozifar, Mehrafarin, Saidi & Chaychi, 2019:109](#)).

سفال ساسانی خراسان

سفال دوره ساسانی خراسان همانند دوره اشکانی بومی محلی و منطقه‌ای است. تجارت و راه‌های بازرگانی (خصوصاً جاده بزرگ ابریشم یا خراسان که از مرو تا نیشابور از دشت سرخس می‌گذشت)، در توزیع سفال‌های بومی محلی این دوره تأثیر فراوانی داشته است. سفال‌های ساسانی خراسان نیز در سایه عدم توجه باستان‌شناسان، کمتر مورد بررسی واقع شده‌اند. شناسایی و طبقه‌بندی سفال‌های ساسانی خراسان می‌تواند ابزار مناسبی برای شناخت بیشتر سنت‌های سفالگری دوره ساسانی در اختیار قرار داده و مطالعه تعاملات فرهنگی و اقتصادی مراکز جمعیتی آن دوره را میسر سازد، اما بررسی سفال‌های هر منطقه از خراسان، خصوصاً دشت سرخس، نیازمند به‌کارگیری روشی نظام‌مند و متناسب با ویژگی‌های منطقه‌ای است ([Labbaaf, 2008:146](#)). با این پیش‌زمینه و در راستای مطالعات و بررسی سفال خراسان، اطلاعات ثبت‌شده سفال‌های به‌دست‌آمده از سایت‌های ساسانی این منطقه مبنای مطالعه قرار گرفته است. بندیان درگز و کهن‌دژ نیشابور، استقرارهایی هستند که بر اساس شواهد باستان‌شناختی دارای استقرارهای مسلم دوره ساسانی

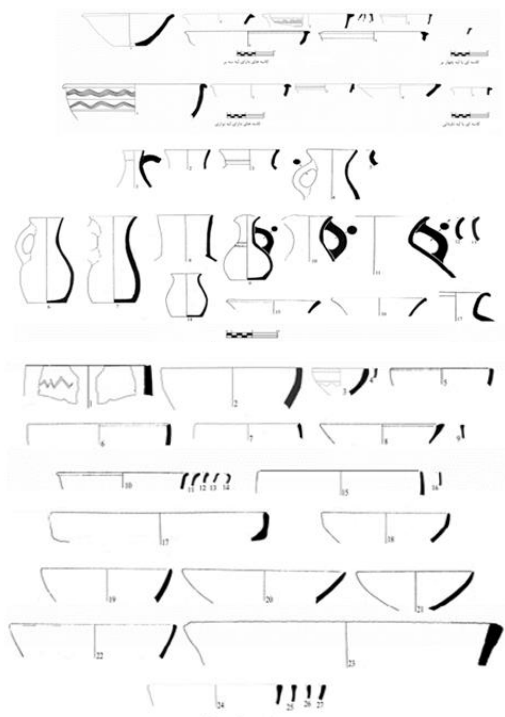
شناخته شده‌اند. هر دو سایت مذکور به دلیل دارا بودن آثار شاخص معماری، مراکز حکومتی و زیستگاه‌هایی مهم‌تر از استقرارهای فصلی محدود و یا روستایی به شمار می‌روند و سفال‌های این نقاط معرف سنت سفالگری منطقه خراسان در فاصله نیمه سده سوم تا نیمه قرن هفتم پس از میلاد است. از این‌رو، مقایسه مجموعه سفال‌های این استقرارها با یکدیگر و دشت سرخس از نظر تشابه فرهنگی، در واقع، مقایسه مواد فرهنگی متعلق به یک طبقه اجتماعی در یک دوره زمانی است. یکی دیگر از وجوه اشتراک این استقرارها را می‌توان نزدیکی و دسترسی هر دو مرکز به جاده ابریشم یا خراسان دانست که دشت سرخس رابط بینابین فرهنگی هر دو استقرار است. بی‌شک این دو استقرار در عصر حیات خود دارای ارتباطات سیاسی، اقتصادی و اجتماعی باهم بوده‌اند. سفال‌های سایت‌های مذکور بر اساس ویژگی‌های فرم، قطر دهانه، شکل لبه، شکل تزیینات و باند برجسته‌گردنی، مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته‌اند (تصویر ۲).

با وجود اینکه دو سایت بندیان درگز و کهن‌دژ نیشابور، در یک حوزه فرهنگی واحد (منطقه شمال شرق ایران) واقع شده‌اند، اما نمی‌توان سبک کاملاً واحدی را در سفالگری این مناطق در دوره ساسانی تعریف کرد. میزان تفاوت موجود میان سبک سفال‌های مناطق مورد مطالعه، هم‌بستگی معناداری با بعد جغرافیایی دارد. در نتیجه مطالعه تطبیقی سفال‌های این دو استقرار ساسانی آشکار می‌شود که مناطقی که از لحاظ جغرافیایی به هم نزدیک‌ترند دارای نمونه‌های کاملاً مشابه بیشتری از لحاظ فرم، شکل لبه و تزیینات نیز هستند. با مقایسه سفال‌های ساسانی دو سایت کلیدی خراسان با یکدیگر و مقایسه مجموعه آن‌ها با سفال‌های ساسانی دیگر مناطق قلمروی امپراتوری ساسانی در خواهیم یافت که با وجود گسترده تنوع در سفال‌های دوره ساسانی می‌توان عناصری را در حوزه ویژگی‌های شکلی

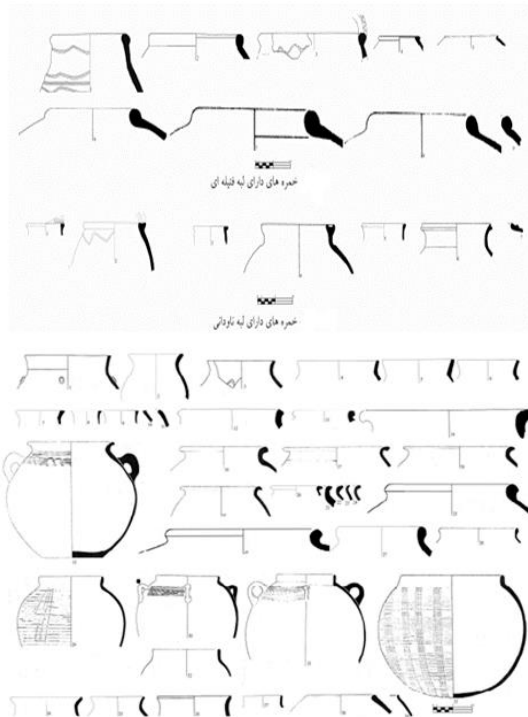
به‌منزله شاخص‌های فراگیر و عمومی سفال‌های این عصر معرفی کرد. این شاخص‌ها عبارت‌اند از: ۱. لبه متمایل به بیرون، ۲. فراوانی بیشتر فرم‌های بزرگ مثل خمره و کوزه نسبت به فرم‌های کوچک و ظریف مثل کاسه، ۳. استفاده گسترده از نقوش کنده به‌منظور تزیین سطح بیرونی ظروف، ۴. بهره‌گیری از باند برجسته‌گردنی در کوزه‌ها و خمره‌ها و شاید پنجمین ویژگی فراگیر سفال‌های ساسانی را بتوان ناهمگونی سفال‌های مناطق مختلف با یکدیگر دانست. به‌عبارت‌دیگر، تنوع سبک سفالگری و عدم شباهت مجموعه سفال‌های مناطق مختلف با یکدیگر حداقل در مورد مشخصات مطالعه شده، بارزترین ویژگی سفال‌های ساسانی به شمار می‌رود؛ همان موضوعی که بیشتر باستان‌شناسان از آن به‌عنوان شاخص‌ترین دلیل برای «تولید بومی محلی سفال در دوره ساسانی» یاد کرده‌اند (Labbaf, 2008: 146).

یکی از شاخص‌ترین محوطه‌های کلیدی ساسانی خراسان، کهن‌دژ نیشابور است که می‌تواند مرجع مقایسه برای شناسایی سفال‌های ساسانی به‌دست‌آمده از سطح محوطه‌های دیگر در منطقه شمال شرق ایران باشد. قطعه سفال‌های لعاب‌دار ساسانی از کهن‌دژ نیشابور یافت شده است، در حالی که از دشت سرخس سفال لعاب‌دار ساسانی به دست نیامده است، اما از نظر تزیینات، نقوش کنده‌شده و نقوش فشاری مشابه از محوطه‌های ساسانی دشت سرخس و کهن‌دژ نیشابور به‌دست آمده است (Labbaf, 2019: 165). نقوش کنده به شکل خطوط مستقیم و موج موازی بر روی لبه یا گردن ظرف هستند که شباهت زیادی با سفال‌های ساسانی دشت سرخس دارد (تصویر ۳). خمره‌ها و کوزه‌های به‌دست‌آمده از کهن‌دژ نیشابور همانند دشت سرخس، بیش‌ترین گونه را به خود اختصاص داده‌اند. کهن‌دژ نیشابور همانند دشت سرخس، بیشترین تعداد سفال نقش ساده را داراست که بیشتر بر روی خمره‌ها و کوزه‌ها اجرا شده است. سفال غالب کهن‌دژ

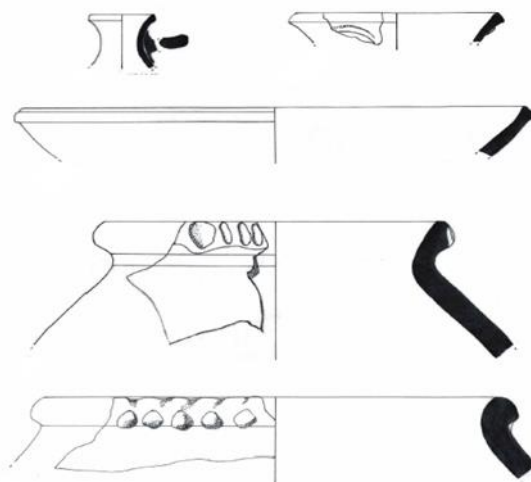
نخودی و خمیره نارنجی، چرخ‌ساز و دارای پخت کافی است
(Labfaf,2019:166).

دوره ساسانی فاقد لعاب، اکثراً ساده، در یک مورد دارای نقاشی بر روی سفال و دارای تزیینات منقوش به رنگ‌های

تصویر ۲: گونه‌شناسی و تیپولوژی سفال‌های ساسانی خراسان (Labfaf,2008:28-33)

تصویر ۳: طرح سفال‌های ساسانی کهن‌دژ نیشابور (Labfaf,2019:165)

مشترک نباشند (Azarnoosh,1998:76). در پژوهش حاضر، ابتدا در یک تقسیم‌بندی کلی قطعات سفال‌ها به پنج دسته کلی شامل: ۱. لبه، ۲. بدنه، ۳. کف، ۴. پایه، ۵. دسته تقسیم‌بندی شده‌اند و سپس قطعات لبه را که در شناخت فرم یک ظرف قابل‌بررسی هستند، بر اساس نوع فرم به خمیره‌ها، کوزه‌ها، کاسه‌ها و جام‌ها دسته‌بندی شدند. درواقع، پس از مقایسه با موارد مشابه با محوطه‌های هم‌دوره

طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال ساسانی دشت سرخس در باستان‌شناسی به هنگام طبقه‌بندی باید تفاوت‌ها و همانندی‌های سفال‌ها به‌روشنی در گروه‌های گوناگونی که متمایز می‌گردد، مشهود باشد به‌گونه‌ای که برای تشخیص آسان یک گروه از دیگری به توضیح بیشتر نیازی نباشد. منطقی است که انتظار داشته باشیم هیچ دو گروهی از میان اشیای طبقه‌بندی‌شده در معیار اصلی و مهم با یکدیگر

۲/۴٪، دیگچه ۱/۶٪، لیوان ۱/۶٪، پیاله ۰/۸٪، بشقاب ۰/۸٪، آب‌خوری ۰/۸٪، تنگ ۰/۸٪، دیگ ۰/۸٪) نوع ساخت (چرخ‌ساز ۹۵٪، دست‌ساز ۵٪)، کیفیت پخت (کافی ۹۸٪، ناکافی ۲٪)، رنگ خمیره و پوشش سفال‌ها (نخودی ۲۶٪، آجری ۷۰٪، گلی ۱٪، خاکستری ۳٪)، نوع ماده چسباننده (شن ریز ۷۹٪، شن متوسط ۱۱٪، شن درشت ۱۰٪)، کیفیت ساخت یا بافت (ظریف ۶۴٪، متوسط ۲۴٪، خشن ۱۲٪) برای توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌ها در نظر گرفته شد (جدول ۱).

ساسانی سایر مناطق به شکل کلی آن‌ها می‌توان دست‌یافت. با توجه به این مهم که گونه‌شناسی سفال‌ها از طریق ریخت‌شناختی لبه و فرم ظرف امکان‌پذیر است، بنابراین بیشتر به قطعات لبه تأکید شد، هرچند در بعضی نمونه‌ها مقایسه از طریق شکل کف و دسته نیز صورت گرفت. به‌منظور دست‌یابی به اهداف اصلی پژوهش، مؤلفه‌های نوع قطعه (لبه ۷۴٪، بدنه ۱۳٪، کف ۱۱٪، پایه ۱٪، دسته ۱٪)، شکل یا فرم ظرف (جام ۲۳/۲٪، کاسه ۱۲/۸٪، کوزه ۹/۶٪، قدح ۴/۸٪، خمره ۴٪، دیزی

جدول ۱: ثبت آمار کمی و کیفی ساختار سفال‌های ساسانی دشت سرخس (مأخذ: نگارنده)

نوع قطعه	تعداد	رنگ خمیره	تعداد	آمیزه	تعداد
لبه ۷۴٪	۵۹	نخودی ۲۶٪	۲۱	شن ریز ۷۹٪	۶۲
بدنه ۱۳٪	۱۰	آجری ۷۰٪	۵۶	شن متوسط ۱۱٪	۹
کف ۱۱٪	۹	خاکستری ۳٪	۲	شن درشت ۱۰٪	۸
پایه ۱٪	۱	گلی ۱٪	۱	بافت	تعداد
دسته ۱٪	۱	نوع پخت	تعداد	ظریف ۶۴٪	۵۱
رنگ پوشش درون	تعداد	کافی ۹۸٪	۷۸	متوسط ۲۴٪	۱۹
نخودی ۲۶٪	۲۱	ناکافی ۲٪	۲	خشن ۱۲٪	۱۰
آجری ۷۰٪	۵۶	نوع ساخت	تعداد	رنگ پوشش بیرون	تعداد
گلی ۱٪	۱	چرخ‌ساز ۹۵٪	۷۶	نخودی ۲۶٪	۲۱
خاکستری ۳٪	۲	دست‌ساز ۵٪	۴	آجری ۷۰٪	۵۶
لعب	تعداد	تزیینات	تعداد	گلی ۱٪	۱
بی‌لعب ۱۰۰٪	۸۰	ساده ۸۵٪	۶۸	خاکستری ۳٪	۲
لعب‌دار ۰٪	۰	منقوش ۱۵٪	۱۲		

سفال ساده

سفال ساده ساسانی دشت سرخس دارای رنگ خمیره ساده به رنگ نخودی، آجری، گلی، خاکستری و از نظر پوشش درون و بیرون دارای رنگ‌های نخودی، آجری، گلی و خاکستری است. رنگ آجری، غالب خمیره سفال ساسانی دشت سرخس است. اکثر قطعات لبه و آمیزه شامل شن ریز، شن متوسط و شن درشت است. از نظر بافت اکثر سفال‌ها ظریف و چرخ‌ساز هستند. میزان پخت همه سفال‌ها

به‌استثنای چند نمونه، کافی است. همه سفال‌ها بدون لعاب، ساده و در صورت منقوش بودن، اثر چرخ سفالگری روی بدنه سفال مشاهده می‌شود. اکثر سفال‌های دشت سرخس از نظر فرم‌شناسی شامل گونه‌های کاسه‌ها، جام‌ها، خمره‌ها و کوزه است. فرم‌های دیگری هم به‌دست آمد که از نظر کمیت قابل‌استناد نبود. در مجموع، اکثر سفال‌های به‌دست‌آمده از استقرارهای ساسانی دشت سرخس، سفال ساده یا معمولی است (جدول ۱).

سفال منقوش

سفال‌های ساسانی دشت سرخس با دو روش نقش‌کننده به‌صورت نوارهای کنده افقی و نقش‌کننده موج، منقوش شده است. البته سفال داغدار و شیاردار هم مشاهده شد. نوارهای کنده افقی اغلب هنگام فرم‌دهی با چرخ سفالگری و با کارد یا قطعه چوبی ایجاد و نقوش‌کننده موج نیز با همین روش و مابین نوارهای افقی کنده ایجاد شده است (Herring, 1997:28). تعداد سفال‌های منقوش به‌دست‌آمده اندک است که تمام نقوش بر جداره خارجی سفال‌ها و زیر لبه ایجادشده و جام‌ها و خمره‌ها بیشترین جامعه آماری سفال‌های منقوش دشت سرخس را تشکیل می‌دهد (جدول ۱). بر اساس نوع فرم، سفال‌های ساسانی دشت سرخس به خمره‌ها، کوزه‌ها، کاسه‌ها و جام‌ها دسته‌بندی شدند.

کوزه‌ها

کوزه به فرمی اطلاق می‌شود که حاصل ترکیب احجام هندسی بیضوی، مخروط ناقص، قطعه کروی، مخروط

ناقص بوده (تصویر ۴) و نسبت قطر دهانه به ارتفاع آن‌ها از $\frac{1}{2}$ بیشتر است (Labbaf, 2008:148). کوزه‌ها دارای دو فرم کوزه‌های دارای لبه ساده، لبه‌های به بیرون برگشته، دارای دسته، گردن دار و بدون گردن است. کوزه‌های به‌دست‌آمده از استقرارهای ساسانی دشت سرخس دارای ابعادی به ارتفاع ۳۵ تا ۴۰ سانتی‌متر و کوزه‌های کوچک‌تر دارای ارتفاعی بین ۲۰ تا ۳۰ سانتی‌متر است. از نظر رنگ خمیره، اکثراً به ترتیب دارای پوشش آجری و سپس نخودی هستند و به همراه خمره‌ها بیشترین گونه فرم‌های سفال‌های ساسانی دشت سرخس را تشکیل می‌دهند (تصویر ۵). از نظر فرم‌شناسی این کوزه‌ها به احتمال زیاد تداوم‌یافته دوره قبل از خود (دوره اشکانی) است و نمونه‌های مشابه آن از جنوب غرب ترکمنستان (Puschnigg, 2006:138)، امتداد حوزه کشف‌رود (Behroozifar, 2021:226)، کهن‌دژ نیشابور و بندیان درگز (Labbaf, 2008:28-33) به‌دست‌آمده است (تصویر ۲-۳).

بیضوی

مدلولوی

مخروط ناقص

تصویر ۴: احجام هندسی فرم معرف کوزه (Labbaf, 2008:148)

تصویر ۵: گونه موسوم به کوزه‌ها (مأخذ: نگارنده)

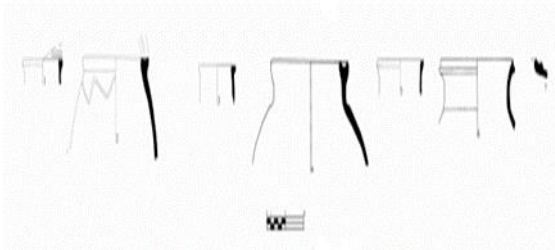
خمره‌ها

این فرم را بر اساس طبقه‌بندی هندسی می‌توان فرمی متشکل از یک قطعه بیضوی، استوانه‌ای و یا قطعه کروی

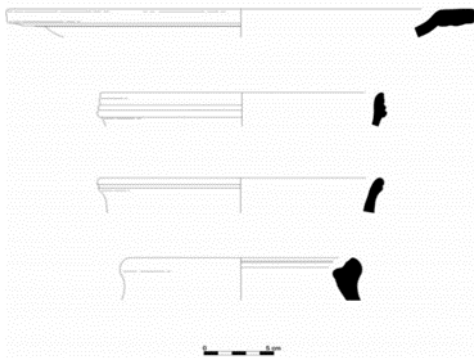
دانست. خمره به لحاظ دارا نبودن گردن از فرم کوزه تمایز می‌یابد. قطر دهانه خمره‌ها نسبت به ارتفاع از $\frac{1}{2}$ بیشتر است (تصویر ۶). به این ترتیب می‌توان با در دست داشتن

قطعه‌ای از لبه و محاسبه قطر دهانه به کمک جدول دواپر متحد‌المركز، ارتفاع ظرف را تخمین زد و از این طریق به فرم ظرف آگاهی یافت. از طرف دیگر می‌توان با بهره‌گیری از روش تطابق، گردن‌دار بودن ظرف را مشخص نمود و تعلق قطعه سفال را به فرم کوزه و یا خمره شناسایی کرد (LabbaF,2008:148). خمره‌های به‌دست‌آمده از استقرارهای ساسانی دشت سرخس، دارای اشکال لبه ساده، لبه فیتله‌ای با دهانه‌گشاد، بسته و لبه برگشته است که دارای روش ساختی از نوع فیتله‌ای و دست‌ساز هستند که در پرداخت سطح و لبه‌های ظروف کاربرد دارد. این‌گونه شامل ظروف دهانه بسته و باز، دارای ضخامت متوسط و

خشن در ابعاد متوسط و بزرگ با لبه‌های به بیرون برگشته است. خمیره این‌گونه ظروف متراکم، خوب ورز داده‌شده، دارای پختی کافی، مقدار زیادی آمیزه ریزدانه و متوسط دانه است. از نظر خمیره این ظروف در طیف‌های آجری و نخودی است (تصویر ۷). از نظر فرم‌شناسی این خمره‌ها به احتمال زیاد تداوم‌یافته دوره قبل از خود (دوره اشکانی) است. نمونه مشابه این خمره‌ها از واحه سرخس ترکمنستان (Kaim, 2008: 8) و بندیان درگز (Behroozifar,2021:232) و سرخس ایران (Rahbar,1997:17) به‌دست‌آمده است (تصویر ۸).

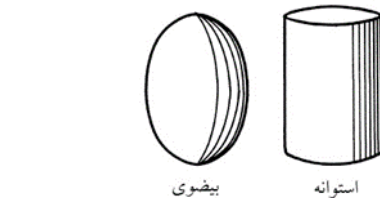

تصویر ۷: گونه موسوم به خمره‌ها (مأخذ: نگارنده)

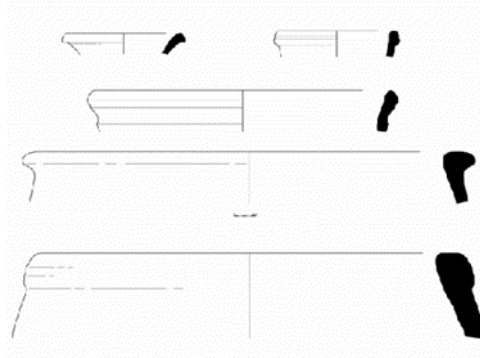
تصویر ۸: گونه‌شناسی و تیپولوژی سفال‌های مرو و واحه سرخس ترکمنستان (Kaim,2008:132)

دشت سرخس به‌دست آمد که از فرم‌های شاخص دوره ساسانی است. از نظر ابعاد و اندازه قطر این ظروف یک تا دو برابر ارتفاع آن، دارای پوشش آجری و نخودی، چرخ‌ساز و گاهی دسته دارند. قسمت بیرونی این سفال‌ها اکثراً روشن‌تر از قسمت داخلی آن‌هاست (تصویر ۱۰). از نظر جامعه آماری، نسبت کاسه‌ها به دیگر گونه‌ها کمتر از تعداد

تصویر ۶: احجام هندسی فرم معرف خمره

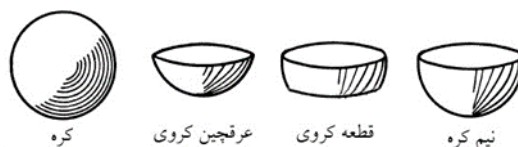
(LabbaF,2008:148)

کاسه‌ها کاسه فرمی است که دارای احجام هندسی نیم‌کره، عرقچین کروی، مخروط ناقص و یا قطعه کروی بوده (LabbaF,2008:148) و نسبت قطر دهانه به ارتفاع آن از 1 بیشتر است (تصویر ۹). ساخت کاسه‌هایی با بدنه کروی، لبه برگشته، کاسه‌های دارای لبه ساده از استقرارهای

سفال‌های به‌دست‌آمده است. از نظر فرم، بدنه ظروف کاسه‌ها، خمیده یا منحنی و دارای کفی صاف است که نمونه‌های آن در دوره‌های یاز و اشکانی منطقه دیده شده و می‌توان این ویژگی را شاخص‌های سنت سفالی بومی محلی دوره ساسانی منطقه دانست که وام‌دار و تداوم‌یافته

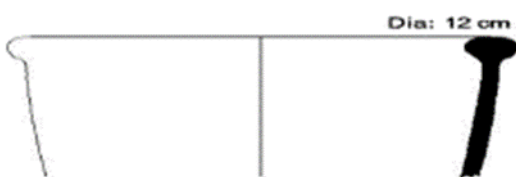
سفال‌های به‌دست‌آمده است. از نظر فرم، بدنه ظروف کاسه‌ها، خمیده یا منحنی و دارای کفی صاف است که نمونه‌های آن در دوره‌های یاز و اشکانی منطقه دیده شده و می‌توان این ویژگی را شاخص‌های سنت سفالی بومی محلی دوره ساسانی منطقه دانست که وام‌دار و تداوم‌یافته

تصویر ۹: احجام هندسی فرم معرف کاسه (Labbaf,2008:148) تصویر ۱۰: گونه موسوم به کاسه‌ها (مأخذ: نگارنده)

از نظر رنگ خمیره، جام‌ها، دارای پوشش آجری و نخودی هستند. جام‌ها در دو نوع ساده و منقوش بوده که با نقش کنده نوار افقی و نقش کنده موج، در قسمت لبه منقوش شده‌اند. همانند کاسه‌ها، جام‌ها چرخ‌ساز هستند و شکل یک‌نواختی دارند (تصویر ۱۲). نمونه مشابه این فرم‌ها از مرو بندیان (Herrmann,2001:16)، کهن‌دژ نیشابور (Rahbar,1997:18) و به‌دست آمده است (تصاویر ۲-۳، Labbaf,2019:165). از نظر جامعه آماری، جام‌ها پس از خمرها و کوزه‌ها بیشترین گونه سفالی را تشکیل داده‌اند.

جام‌ها به فرمی اطلاق می‌شود که به شکل احجام هندسی بیضوی، مخروط با دهانه گشاد و بدون گردن که دهانه ظرف بیشترین قطر آن را تشکیل داده (تصویر ۱۱) و بدنه ظرف به‌صورت مورب از دهانه به کف متصل است و نسبت قطر دهانه به ارتفاع آن‌ها از $\frac{1}{2}$ بیشتر است (Labbaf,2008:148). ساخت جام‌هایی با دهانه گشاد و بدون گردن که دهانه ظرف بیشترین قطر آن را تشکیل داده و بدنه ظرف به‌صورت مورب از دهانه به کف متصل است، از استقرارهای ساسانی دشت سرخس به‌دست آمده است.

تصویر ۱۱: احجام هندسی فرم معرف جام (Labbaf,2008:148) تصویر ۱۲: گونه موسوم به جام‌ها (مأخذ: نگارنده)

جدول ۲: توصیف، گاه‌نگاری و مقایسه سفال‌های ساسانی دشت سرخس (مأخذ: نگارنده)

ردیف	سفال و طرح سفال	توصیف	نام استقرار	دیرینگی	مقایسه
۱		لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.	مادر بیگ	ساسانی	Atai,2003:145
۲		لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت	مادر بیگ	ساسانی	Mascarla,2009:181

			کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		
Atai,2003:161	ساسانی	مادر بیگ	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۲
Puschnigg, 2006, 209, 18	ساسانی	مادر بیگ	لبه، فرم قده، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۴
Mascarla,2009:179	ساسانی	مادر بیگ	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۵
Moosavinia & Basafa,2013:195	ساسانی	مادر بیگ	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون آجری، نقش‌کننده موج در نوار کنده افقی، محل تزیین بدنه بیرونی.		۶
Riccardi, 1980: fig j, no.3	ساسانی	یاز	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۷
Hansman et al, 1971: Fig: 14, No:8	ساسانی	یاز	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون آجری، فاقد تزیین.		۸
Mascarla,2009:176	ساسانی	یاز	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۹
Kiani,1980 :126	ساسانی	یاز	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۱۰

Atai,2003:121	ساسانی	یاز	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۱۱
Mascarla,2009:176	ساسانی	یاز	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون آجری، نقش کنده شیاردار، محل تزیین بدنه بیرونی.		۱۲
Atai,2003:92	ساسانی	چل	لبه، فرم پیاله، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۱۳
Mascarla,2009:177	ساسانی	چل	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۱۴
Moosavinia & Basafa, 2013:194	ساسانی	چل	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۱۵
Trinkaus, 1981:330, n: 2	ساسانی	چل	لبه، فرم دیزی، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۱۶
Mohammadifar & :1390 Motarjem Number 6 ,Figur 6	ساسانی	چل	لبه، فرم لیوان، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون آجری، فاقد تزیین.		۱۷
Mascarla,2009:177	ساسانی	چل	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، دست‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۱۸
Moosavinia & Basafa, 2013:194	ساسانی	چل	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت		۱۹

			کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		
Moosavinia & Basafa, 2013:191	ساسانی	چل	لبه، فرم کوزه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، نقش کنده شیاردار، محل تزیین بدنه بیرونی.		۲۰
Atai, 2003: ۱۱۴	ساسانی	چل	لبه، فرم لیوان، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۲۱
Trinkaus, 1981: 338, n. iv	ساسانی	چل	لبه، فرم جام، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.		۲۲
Atai, 2003: 147	ساسانی	چل	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.		۲۳
Usmanova, 1992: no:12	ساسانی	چل	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۲۴
Trinkaus, 1981: 332, n: 5	ساسانی	خونی	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۲۵
Mohammadifar & Motarjem: 1390, fig5	ساسانی	خونی	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۲۶
Ingraham & Summers, 2009:91	ساسانی	خونی	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۲۷

Atai,2003: ۹۸	ساسانی	خونی	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۲۸
Moosavinia & Basafa, 2013:194	ساسانی	خونی	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۲۹
Mohammadifar & :1390 Motarjem Fig 5	ساسانی	خونی	لبه، فرم جام، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۰
Atai,2003: 120	ساسانی	خونی	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۱
Usmanova, 1992, fig 7: no:4	ساسانی	خونی	لبه، فرم جام، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۲
Moosavinia & Basafa, 2013:192	ساسانی	خونی	لبه، فرم کوزه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۳
Usmanova 1992, fig 9, no:16	ساسانی	خونی	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۴
Puschnigg, 2006: 137, 22	ساسانی	خونی	لبه، فرم بشقاب، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۵
Puschnigg, 2006: 137, 24	ساسانی	تام الله مدد	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۶

Atai,2003: ۱۰۵	ساسانی	تام الله مدد	لبه، فرم جام، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۷
Atai,2003: ۱۰۲	ساسانی	تام الله مدد	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون آجری، فاقد تزیین.		۳۸
Kleiss,1970: Fig: 32, No: 6	ساسانی	میلک	لبه، فرم جام، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۳۹
Atai,2003: ۱۲۹	ساسانی	میلک	بدنه، فرم جام، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون گلی، رنگ پوشش بیرون نخودی، نقش کنده موج در نوار کنده افقی، محل تزیین بدنه بیرونی.		۴۰
Wheeler,1962: Fig: 29, No 119	ساسانی	میلک	بدنه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، نقش کنده در نوار کنده افقی، محل تزیین بدنه بیرونی.		۴۱
Herrmann et al, 2001: Fig: 6, No:5	ساسانی	میر احمد	کف، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.		۴۲
Herrmann et al, 2001: Fig: 18, No: ۵	ساسانی	میر احمد	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۴۳
Herrmann et al: 2001, Fig: 10, No: ۵	ساسانی	میر احمد	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۴۴

Mohammadifar & Motarjem 1390: Fig 6	ساسانی	چهل کمان	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون آجری، فاقد تزیین.		۴۵
Moosavinia & Basafa, 2013:194	ساسانی	چهل کمان	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۴۶
Atai, 2003: ۲۲۹	ساسانی	چهل کمان	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون آجری، فاقد تزیین.		۴۷
Usmanova, 1992: fig 9, no:19	ساسانی	کچولی	لبه، فرم آب‌خوری، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۴۸
Усманова, 1963:50 No:8	ساسانی	کچولی	پایه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۴۹
Herrmann et al, 2001, Fig: 17, No: 5 Davari et al, 2018: 89۰.	ساسانی	اسماعیل‌آباد	لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره خاکستری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون گلی، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۵۰
Stronakh, 1961, Fig 119: Pic 25 Davari et al, 2018:89	ساسانی	اسماعیل‌آباد	لبه، فرم تنگ، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون گلی، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۵۱
Усманова, 1963: Fig.10, No: 25 Davari et al, 2018:89	ساسانی	اسماعیل‌آباد	لبه، فرم خمیره، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، دست‌ساز، فتیله‌ای، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۵۲
Stronakh, 1961, Fig 119: Pic 20	ساسانی	اسماعیل‌آباد	بدنه، فرم کوزه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت		۵۳

Davari et al., 2018:89			کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون گلی، رنگ پوشش بیرون نخودی، نقش کنده در نوار کنده افقی، محل تزئین بدنه بیرونی.		
Stronakh, 1961, Fig 119: Pic 26 Davari et al., 2018:90	ساسانی	اسماعیل‌آباد	بدنه، فرم کوزه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، نقش کنده مواج در نوار کنده افقی، محل تزئین بدنه بیرونی.		۵۴
Stronakh, 1961, Fig 119: Pic 22 Davari et al., 2018:90	ساسانی	اسماعیل‌آباد	بدنه، فرم کوزه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون گلی، رنگ پوشش بیرون نخودی، نقش کنده مواج در نوار کنده افقی، محل تزئین بدنه بیرونی.		۵۵
Stronakh, 1961, Fig 119: Pic 21 Davari et al., 2018:90	ساسانی	اسماعیل‌آباد	بدنه، فرم کاسه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش بیرون نخودی، فاقد تزئین.		۵۶
Puschnigg, 2006: 208, 2	ساسانی	اسماعیل‌آباد	لبه، فرم کوزه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزئین.		۵۷
Boucharlat Lecomte, 1987: 18	ساسانی	اسماعیل‌آباد	لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزئین.		۵۸
Puschnigg, 2006, 209, 5	ساسانی	اسماعیل‌آباد	لبه، فرم دیزی، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، فاقد تزئین، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزئین.		۵۹
Herrmann Kurbansakhatov, 2000:42	ساسانی	اسماعیل‌آباد	کف، فرم قده، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزئین.		۶۰
Puschnigg, 2006: 138 fig 16.17	ساسانی	اسماعیل‌آباد	کف، فرم قده، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، دست‌ساز،		۶۱

			پخت ناکافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.		
Herrmann Kurbansakhatov, 1996: 21	ساسانی	اسماعیل‌آباد	کف، فرم قدامی، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.		۶۲
Puschnigg, 2006: 137,1	ساسانی	خمیری	لبه، فرم قدامی، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۶۳
puschnigg, 2006: 136,7	ساسانی	خمیری	کف، فرم کوزه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.		۶۴
Puschnigg, 2006: 136,6	ساسانی	خمیری	کف، فرم کوزه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.		۶۵
Puschnigg, 2006, 209, 23	ساسانی	خمیری	بدنه، فرم خمیره، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، نقش کنده در نوار کنده افقی، محل تزیین بدنه بیرونی.		۶۶
Puschnigg, 2006, 209, 16	ساسانی	خمیری	کف، فرم کوزه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون گلی، رنگ پوشش بیرون آجری، نقش کنده ناخنی انگشتی، محل تزیین بدنه بیرونی.		۶۷
Puschnigg, 2006: 137,16	ساسانی	خمیری	بدنه، فرم خمیره، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون گلی، رنگ پوشش بیرون نخودی، نقش کنده مواج در نوار کنده افقی و عمودی و نقش فشاری، محل تزیین بدنه بیرونی.		۶۸

<p>Puschnigg, 2006: 137,13</p>	ساسانی	خمری	<p>بدنه، فرم خمزه، رنگ خمیره خاکستری، شاموت شن درشت، بافت خشن، دست‌ساز، پخت ناکافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون گلی، نقش کنده ناخنی، محل تزیین بدنه بیرونی.</p>		۶۹
<p>Puschnigg, 2006, 209, 15</p>	ساسانی	خمری	<p>کف، فرم کوزه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن متوسط، بافت متوس، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون گلی، رنگ پوشش بیرون نخودی، نقش کنده شیاردار و نقش کنده ناخنی انگشتی، محل تزیین بدنه بیرونی.</p>		۷۰
<p>Herrmann Kurbansakhatov, 1996: 29</p>	ساسانی	بزنگان	<p>لبه، فرم کوزه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.</p>		۷۱
<p>Herrmann Kurbansakhatov, 2000: 48</p>	ساسانی	بزنگان	<p>لبه، فرم دیگ، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.</p>		۷۲
<p>Puschnigg, 2006: 208, 8</p>	ساسانی	بزنگان	<p>لبه، فرم کاسه، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، نقش کنده موج در نوار کنده افقی، محل تزیین بدنه بیرونی.</p>		۷۳
<p>Labaaf, 1385:157</p>	ساسانی	بزنگان	<p>لبه، فرم دیزی، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.</p>		۷۴
<p>Rahbar, 1996: 28</p>	ساسانی	بزنگان	<p>لبه، فرم جام، رنگ خمیره آجری، شاموت شن ریز، بافت ظریف، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.</p>		۷۵
<p>Shepard, 1956: 43</p>	ساسانی	بزنگان	<p>لبه، فرم دیگچه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، فاقد تزیین.</p>		۷۶

Puschnigg, 2006: 141, 5	ساسانی	بزنگان	کف، فرم قدح، رنگ خمیره آجری، شاموت شن درشت، بافت خشن، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، نقش کنده مواج در نوار کنده افقی، محل تزیین بدنه بیرونی.		۷۷
Puschnigg, 2006, 209, 13	ساسانی	بزنگان	بدنه، فرم خمره، رنگ خمیره نخودی، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، نقش کنده شیاردار، محل تزیین بدنه بیرونی.		۷۸
Herrmann Kurbansakhatov, 1996: 37	ساسانی	بزنگان	بدنه، فرم کوزه، رنگ خمیره گلی، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون نخودی، نقش کنده مواج در نوار کنده افقی و نقش فشاری، محل تزیین بدنه بیرونی.		۷۹
Puschnigg, 2006, 209, 17	ساسانی	بزنگان	لبه، فرم دیگچه، رنگ خمیره آجری، شاموت شن متوسط، بافت متوسط، چرخ‌ساز، پخت کافی، فاقد لعاب، رنگ پوشش درون و بیرون آجری، فاقد تزیین.		۸۰

تجزیه و تحلیل نتایج گاه‌نگاری و مقایسه گونه‌شناختی

در یک تقسیم‌بندی کلی، قطعات سفال‌های ساسانی دشت سرخس به پنج دسته کلی شامل: ۱. لبه، ۲. بدنه، ۳. کف، ۴. پایه، ۵. دسته تقسیم شده‌اند و سپس ظروف بر اساس شکل لبه که در شناخت فرم یک ظرف قابل‌بررسی هستند به گونه‌های خمیره‌ها، کوزه‌ها، کاسه‌ها و جام‌ها دسته‌بندی شده‌اند (جدول ۲). گاه‌نگاری استقرارهای ساسانی دشت سرخس بر اساس گونه‌شناسی سفال، مطالعات تطبیقی یافته‌های سفالی و مراجعه به کاوش و بررسی‌های باستان‌شناسی انجام‌شده در مناطق جنوب ترکمنستان، شمال شرق ایران و سایر مناطق درون و برون منطقه‌ای انجام شد. به‌عبارت‌دیگر، با توجه به وسعت زیاد امپراتوری ساسانی سعی شد از مناطق مختلف جغرافیایی

داخل و خارج ایران که تحت سلطه این حکومت بودند، استقرارهایی برای مقایسه گونه‌شناختی سفال انتخاب شوند که در درجه اول اولویت، حفاری شده و نتایج حاصل از بررسی در درجه دوم اهمیت قرار دارند. بر این اساس، جدولی برای هر منطقه فرهنگی و استقرارهای هر حوزه طراحی گردید که میزان و درصد مقایسات سفال در آن به‌روشنی قابل‌ملاحظه است (جدول ۳). لازم به ذکر است که در نتیجه گونه‌شناسی این مجموعه سفالی با اکثر استقرارهای دوره ساسانی در داخل ایران و مناطق هم‌جوار خارج ایران، مشخص شد که بیشتر نمونه‌های این مجموعه، مختص حوزه فرهنگی جنوب ترکمنستان و شمال شرق ایران است و با داده‌های سفالی دیگر مناطق هم‌خوانی و شباهت کمتری دارند. به نظر می‌رسد، منطقه مورد مطالعه ارتباط فرهنگی نزدیکی با

بخش‌های جنوب ترکمنستان و شمال شرق ایران داشته است. با استناد به پژوهش‌های پراکنده داخلی و مطالعات علمی چند دهه اخیر در خارج از مرزهای ایران (ترکمنستان و سایر مناطق) می‌توان به شناخت اجمالی و گذرایی از ویژگی‌های سفال‌های دوره ساسانی دست‌یافت، زیرا بر اساس پژوهش‌های صورت گرفته، بیشترین ارتباط فرهنگی دشت سرخس در درجه اول با جنوب غرب ترکمنستان و استقرارهای شاخص این منطقه (مرو و واحه سرخس ترکمنستان) که از شهرهای ساسانی به شمار می‌آیند، برقرار بوده است [Behroozifar, MehrAfarin, Saidi & \(Chaychi,2021:155\)](#) و همچنین با مقایسه‌های انجام شده (شباهت و هم‌خوانی سفال‌ها) مشخص شد سکه و سفال‌هایی از دوره ساسانی در دشت سرخس وجود دارد که نشان می‌دهد این منطقه در نیمه نخست حکومت ساسانیان و سپس از زمان یزدگرد دوم ساسانی به بعد رونق فراوان داشته است. مسیر جاده خراسان بزرگ در دوره ساسانی (مرو تا نیشابور) از دشت سرخس عبور می‌کرده که گواهی بر این ادعاست. البته وجود آثاری همچون نقش برجسته رگ بی‌بی که امروزه در ایالت بغلان افغانستان واقع شده، شواهدی است بر حضور و نفوذ شاپور اول در مرزهای شرقی خراسان بزرگ که شاپور اول را در حال شکار گراز نشان می‌دهد. قبل از آن، اردشیر اول بنیان‌گذار سلسله ساسانی در نخستین فتوحات خویش به خراسان بزرگ وارد شده و پس از چیرگی بر مرو و ایرشهر، کوشان شاهان را که در خطه شرقی خراسان بزرگ حکومت داشتند، تابع خویش ساخته بود [\(Grenet et al:2007,63\)](#).

کشته شدن یزدگرد سوم ساسانی در مرو، گواهی تاریخی دیگر بر این ادعاست، اما موضوع دیگری که به نوعی می‌توان مطرح کرد این است که بیشترین درصد هم‌خوانی و شباهت یافته‌های سفالی ساسانی دشت سرخس با استقرارهای مرو ۵۲٪، واحه سرخس ترکمنستان ۵٪، بندیان درگز ۷٪،

کهن‌دژ نیشابور ۴٪، دره اترک ۳٪، تورنگ تپه ۲٪، کوه خواجه ۲/۵٪، سیستان ایران ۲٪، قلعه سام ۱/۵٪، گوری کهنه ۱٪، چارسدا پاکستان ۵٪، آی خانوم افغانستان ۲/۵٪، شمشیر غار افغانستان ۲٪، بررسی دامغان ۳٪، قومس ۱٪، بلوچستان مکران ۲/۵٪، بردسیر ۱٪، تل تخت پاسارگاد ۲٪ و تل اسپید ۱٪ که از استقرارهای شاخص دوره ساسانی بوده و بر اساس مطالعات گونه-شناختی تطبیقی انجام شده روی داده‌های سفالی، این ارتباط تنگاتنگ با شهرهای مطرح آن دوره در جنوب ترکمنستان و شمال شرق ایران که اشاره شد، تا حدود زیادی مورد قبول باستان‌شناسان و پژوهشگران قرار دارد. شکی نیست که دشت سرخس در دوره ساسانی به‌عنوان شهری رابط و بینابین، نقش مهمی در شکل‌گیری تحولات تجاری این دوره داشته است و روابط مبادلاتی دائمی فرهنگی و تجاری در این مناطق وسیع برقرار بوده است. طی دوره حکومت ساسانی، دشت سرخس با سایر شهرها و محوطه‌های تاریخی هم‌زمانی و ارتباطاتی تنگاتنگ داشته [\(Mohammadifar & Fallah,2014:8\)](#) که بر اساس دوری و نزدیکی شهرها، مراکز استقرار از نظر وسعت، دسترسی به جاده ابریشم، رودها و زمین سیما متفاوت بوده است. با توجه به جامعه آماری سفال‌ها، لبه ۷۴٪، بدنه ۱۳٪، کف ۱۱٪، پایه ۱٪، دسته ۱٪ به ترتیب بیشترین و کمترین نوع قطعات سفال‌های ساسانی دشت سرخس را تشکیل می‌دهند. بیشترین شکل یا فرم ظرف‌های ساسانی دشت سرخس را به ترتیب (جام ۲۳/۲٪، کاسه ۱۲/۸٪، کوزه ۹/۶٪، قدح ۴/۸٪، خمره ۴٪، دیزی ۲/۴٪، دیگچه ۱/۶٪، لیوان ۱/۶٪، پیاله ۰/۸٪، بشقاب ۰/۸٪، آب‌خوری ۰/۸٪، تنگ ۰/۸٪، دیگ ۰/۸٪) به خود اختصاص داده است. نوع ساخت (چرخ‌ساز ۹۵٪، دست‌ساز ۵٪)، کیفیت پخت (کافی ۹۸٪، ناکافی ۲٪)، رنگ خمیره و پوشش سفال‌ها (نخودی ۲۶٪، آجری ۷۰٪،

گونه‌شناسی جام‌ها، کاسه‌ها، کوزه‌ها، خمره‌ها، بیشترین فرم سفال‌های ساسانی دشت سرخس را تشکیل می‌دهند. سایر گونه‌های سفالی دیگر نیز از دشت سرخس به دست آمد. سفال غالب دشت سرخس در دوره ساسانی بدون لعاب، اکثراً ساده و دارای اندکی تزیینات منقوش (نقش کنده موج در نوار کنده افقی و عمودی)، به رنگ نخودی و آجری، بافت ظریف، چرخ‌ساز و دارای پخت کافی است (جدول ۲).

گلی ۱٪، خاکستری ۳٪، نوع ماده چسباننده (شن ریز ۷۹٪، شن متوسط ۱۱٪، شن درشت ۱۰٪)، کیفیت ساخت یا بافت (ظریف ۶۴٪، متوسط ۲۴٪، خشن ۱۲٪) برای توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌ها در نظر گرفته شد. از نظر کیفیت پخت، کافی ۹۸٪، و ناکافی ۲٪ است که نشان از کنترل و تسلط سفالگران این منطقه بر حرارت کوره و پخت سفال است. تمام سفال‌های ساسانی دشت سرخس فاقد لعاب هستند. از نظر طبقه‌بندی و

جدول ۳: استقرارهای مناطق مقایسه گونه‌شناختی بر اساس شباهت و هم‌خوانی سفال (مأخذ: نگارنده)

جنوب شرق ایران ۷٪ کوه خواجه ۲/۵٪ سیستان ایران ۲٪ قلعه سام ۱/۵٪ گوری کهنه ۱٪	شمال شرق ایران ۱۶٪ بندیان درگز ۷٪ کهن‌دژ نیشابور ۴٪ دره اترک ۳٪ تورنگ تپه ۲٪	جنوب ترکمنستان ۵۷٪ مرو ۵۲٪ واحه سرخس ۵٪	پاکستان ۵٪ چارسدا ۵٪
جنوب شرق ایران ۳/۵٪ بلوچستان مکران ۲/۵٪ بردسیر ۱٪	مرکز ایران ۴٪ بررسی دامغان ۳٪ قومس ۱٪	افغانستان ۴/۵٪ آی خانوم ۲/۵٪ شمشیر غار ۲٪	جنوب غرب ایران ۳٪ تل تخت پاسارگاد ۲٪ تل اسپید ۱٪

نتیجه‌گیری

دشت سرخس با یافته‌های حاصل از مناطق هم‌دوره درون‌منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای مقایسه شد و با یافتن این شباهت‌ها، طبقه‌بندی، فرم‌شناسی، گونه‌شناسی و ارتباطات فرهنگی آشکار و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در مجموع، ۱۹ استقرار از ۸ منطقه جنوب ترکمنستان، شمال شرق ایران، شرق ایران، پاکستان، افغانستان، مرکز ایران، جنوب شرق ایران، جنوب غرب ایران به ترتیبی که ارائه شد، بیشترین ارجاعات را به خود اختصاص داده است. به‌وضوح قریب به اتفاق نمونه‌های سفالی دشت سرخس تحت تأثیر فرهنگ‌های شناخته‌شده جنوب ترکمنستان یعنی مرو، نسا، واحه سرخس ترکمنستان و همچنین دشت درگز، دشت نیشابور در شمال شرق ایران هستند و با داده‌های سفالی دشت مشهد، سایر محوطه‌های ساسانی خراسان و دیگر مناطق، هم‌خوانی و شباهت کمتری دارند.

بررسی باستان‌شناختی دشت سرخس و تعداد ۸۰ قطعه سفال شاخص از ۱۲ محوطه ساسانی، به‌عنوان شالوده اصلی، به‌منظور زمان‌سنجی نسبی، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی پژوهش حاضر، مدنظر قرار گرفت. آنچه از پژوهش یافته‌های سفال ساسانی از دشت سرخس منتج می‌شود، این است که با توجه به پژوهش صورت گرفته روی سفال‌های منتسب به دوره ساسانی می‌توان دو نوع سفال بومی محلی (متأثر از فرهنگ واحه سرخس ترکمنستان) و سفال رایج دوره ساسانی (متأثر از فرهنگ مرو) یعنی فرهنگ شناخته‌شده جنوب ترکمنستان را برای منطقه در نظر گرفت. جهت دستیابی به پاسخ علمی برای نمایان ساختن برهمکنش‌های فرهنگی از روش تحلیل مقایسه‌ای استفاده شده و یافته‌های حاصل از بررسی باستان‌شناختی

شبهات‌های موجود میان یافته‌های سفالی این منطقه با منطقه جنوب ترکمنستان در آسیای مرکزی، پاکستان و افغانستان و همچنین شرق و شمال شرق ایران ارتباط بسیار نزدیک فرهنگی و تجاری میان این مناطق را در دوره حکومت ساسانی نشان می‌دهد. با توجه به جامعه آماری سفال‌ها، لبه ۷۴٪، بدنه ۱۳٪، کف ۱۱٪، پایه ۱٪، دسته ۱٪ به ترتیب بیشترین و کمترین نوع قطعات سفال‌های ساسانی دشت سرخس را تشکیل می‌دهند. بیشترین شکل یا فرم ظرف‌های ساسانی دشت سرخس را به ترتیب (جام ۲۲/۲٪، کاسه ۱۲/۸٪، کوزه ۹/۶٪، قدح ۴/۸٪، خمره ۴٪، دیزی ۲/۴٪، دیگچه ۱/۶٪، لیوان ۱/۶٪، پیاله ۰/۸٪، بشقاب ۰/۸٪، آب‌خوری ۰/۸٪، تنگ ۰/۸٪، دیگ ۰/۸٪) به خود اختصاص داده است. نوع ساخت (چرخ‌ساز ۹۵٪، دست‌ساز ۵٪)، کیفیت پخت (کافی ۹۸٪، ناکافی ۲٪)، رنگ خمیره و پوشش سفال‌ها (نخودی ۲۶٪، آجری ۷۰٪، گلی ۱٪، خاکستری ۳٪)، نوع ماده چسباننده (شن ریز ۷۹٪، شن متوسط ۱۱٪، شن درشت ۱۰٪)، کیفیت ساخت یا بافت (ظریف ۶۴٪، متوسط ۲۴٪، خشن ۱۲٪) برای توصیف، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌ها در نظر گرفته شد. از نظر کیفیت پخت، کافی ۹۸٪ و ناکافی ۲٪ است که نشان از کنترل و تسلط سفالگران این منطقه بر حرارت کوره و پخت سفال است. تمام سفال‌های ساسانی دشت سرخس فاقد لعاب هستند. از نظر طبقه‌بندی و گونه‌شناسی جام‌ها، کاسه‌ها، کوزه‌ها، خمره‌ها، بیشترین فرم سفال‌های ساسانی دشت سرخس را تشکیل می‌دهند.

سایر گونه‌های سفالی نیز از دشت سرخس به دست آمد. سفال غالب دشت سرخس در دوره ساسانی بدون لعاب، اکثراً ساده و دارای اندکی تزیینات منقوش (نقش‌کننده مواج در نوار کنده افقی و عمودی)، به رنگ نخودی و آجری، بافت

ظریف، چرخ‌ساز و دارای پخت کافی است. وجود سفال‌های رایج دوره ساسانی و بومی محلی، نشان از ارتباطی دو سویه و پویا دارد، اما دلیل احتمالی این تنوع در دشت سرخس ظاهراً به ویژگی‌های توپوگرافی، زیست‌بوم و اقلیم این دشت بازمی‌گردد، زیرا دشت سرخس به واسطه موقعیت خاص جغرافیایی خود و با اینکه در امتداد دشت قره‌قوم قرار گرفته تا حدودی از تأثیرات نامطلوب اقلیمی این دشت در طول هزاره‌ها خصوصاً دوره ساسانی در امان مانده است. اساساً دشت سرخس به مثابه پناهگاهی مطمئن و ایمن در برابر نوسانات نامطلوب اقلیمی در قیاس با استقرارگاه‌های حاشیه دشت قره‌قوم عمل می‌کرده است، از این رو به هنگام بروز نوسانات نامطلوب اقلیمی و گسترش دشت سرخس تا دامنه‌های کپه‌داغ به شدت معیشت مردم حاشیه دشت قره‌قوم به مخاطره می‌افتاده است. به ظاهر رفت و آمدی پویا و دو سویه میان حاشیه‌نشینان دشت قره‌قوم و مردمان داخل دشت سرخس پیوسته برقرار بوده است، زیرا تنها راه قابل نفوذ به مناطق غربی و دیگر نواحی شمال و فلات ایران بوده است. از این رو، حضور گونه‌های سفال بومی محلی از استقرارهای دوره ساسانی دشت سرخس کاملاً قابل توجیه و منطقی تلقی می‌شود.

فهرست منابع

- Abbaszadeh, H. (1997). *Investigation and identification of historical monuments of Sarakhs city*. Cultural Heritage.
- Adams, W. Y. (1988). *Archaeological classification: Theory versus practice*. *Antiquity*, *62*(250), 45-46.
- Alizadeh, A. (2001). *Theory and practice in archaeology, with chapters in evolutionary biology and epistemology*. Cultural Heritage Organization Publications.
- Atai, M. T. (2003). *Introducing the Achaemenid pottery of the Fars region: A systematic and classified survey of the ramparts of Persepolis* [Master's thesis]. Tarbiat Modares University.

- Grenet, F., & Lou, J. (2007). *The Sasanian relief Rag-i Bibi (Northern Afghanistan) Central Asia*. Oxford University Press.
- Hansman, J., & Stronach, D. (1971). Excavation at Shahri Qumis. *The Journal of the Royal Asiatic Society*, 8–22.
- Herrmann, G., Kurbansakhatov, K., & Simpson, St. J. (2001). The International Merv Project preliminary report on the ninth year (2000). *Iran*, *39*, 9–52.
- Hill, J. N., & Evans, R. K. (1972). Model for classification and typology. In D. L. Clarke (Ed.), *Models in archaeology* (pp. 236–273). Methuen.
- Herring, E. (1997). *Iranian pottery in the Parthian period* (H. Chubak, Trans.). Cultural Heritage Organization.
- Hudood al-Alam Man al-Mashreq ila al-Maghreb. (1984). (M. Sotoodeh, Trans.). Tahoori Library.
- Ingraham, M. L., & Summers, J. (2009). *Settlements and areas of the Meshkinshahr plain in northeastern Azerbaijan* (M. Faizkhah & S. Aliyoun, Trans.). Akhtar Publishing House.
- Kaim, B. (2008). The Parthian settlement in the Sarakhs Oasis. *Parthica*, *10*, 129–134.
- Kiani, M. Y., & Mahriyar, M. (1980). Gorgan Defense Wall. *Effect Magazine*, *2-4*. <https://journal.richt.ir/athar/article-1-463-fa.html>.
- Kleiss, W. (1970). Zur Topographie des Parther Hanges in Bisutun. *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, *3*, 133–168.
- Labaf Khaniki, M. (2008). Sasanian pottery of northeastern Iran (classification, comparison and analysis based on general characteristics). *Scientific Research Quarterly of Tehran University Faculty of Literature and Human Sciences*, *59*(4). <https://jarcs.ut.ac.ir/issue/2926/4134.html>
- Labaf Khaniki, M. (2019). The settlement pattern of Neishabour in the Sassanid period. *Journal of the National Museum of Iran*, *1*(1). <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.14754210>
- Azarnoosh, M. (1998). Torang Tepe. *Two Quarterly Journals of Archeology and History*, *21-22*, 71–77. <https://www.sid.ir/journal/2444/fa>.
- Banerjee, N. R. (1984). *Documentation of ancient objects* (M. Vahdati, Trans.). General Directorate of Museums.
- Behroozifar, D. (2013). *Prehistoric archeological survey of Fern Plain* [Master's thesis]. University of Zahedan.
- Behroozifar, D. (2021). *Archaeological analysis of Parthian and Sasanian settlements in Sarakhs Plain* [Doctoral dissertation]. Islamic Azad University.
- Behroozifar, D., MehrAfarin, R., Saidi, M. R., & Chaychi, A. (2019). Evaluation of environmental factors in the formation of Parthian settlements in the Fern Plain. *Scientific Quarterly Journal of Archeology Research*, *6*(2). <https://doi.org/10.29252/jra.6.2.233>
- Behroozifar, D., MehrAfarin, R., Saidi, M. R., & Chaychi, A. (2021). Investigation and analysis of Parthian pottery of Sarakhs Plain, Northeast Iran. *Scientific Quarterly of Parse Archaeological Studies*, *5*(17). <https://doi.org/10.30699/PJAS.5.17.143>
- Boucharlat, R., & Lecomte, O. (1987). *Fouilles de Tureng Tepe: Sous la Direction de Jean Deshayes, 1: Les Périodes Sassanides et Islamiques*. Éditions Recherche sur les Civilisations.
- Dark, K. R. (1992). *Theoretical foundations of archaeology* (K. Abdi, Trans.). University Press.
- Davari, M. S., Moosivand, F., & Basafa, H. (2018). Explanation of early Parthian pottery characteristics in the Kashfroud basin: Based on the typology of the pottery of Ismail Abad hill, Mashhad. *Scientific Research Quarterly of Tehran University Faculty of Literature and Human Sciences*, *10*(1). <https://doi.org/10.22059/jarcs.2018.239481.142460>
- Ebrahimi, A. (2005). *Registered report of Kashaf Rood*. Khorasan Razavi Cultural Heritage Organization.

- British Institute of Iranian Studies* (H. Khatib Shahidi, Trans.). Iran's Cultural Heritage Organization.
- Trinkaus, K. M. (1981). *The Partho-Sassanian northeast frontier: Settlement in the Damghan Plain* [Doctoral dissertation]. University of Pennsylvania.
- Usmanova, Z. I. (1992). New material on ancient Merv. *Iran*, *30*, 55–64.
- Whallon, R., & Brown, J. A. (Eds.). (1982). *Essays in archaeological typology*. Center for American Archaeology Press.
- Wheeler, M. (1962). *Charsada: A metropolis of the North-West Frontier*. Oxford University Press.
- Yoosefian, M. (1997). *Investigation of geomorphological units and its relationship with the underground water resources of Sarakhs Plain* [Master's thesis]. Tarbiat Moalem University.
- Labbaf Khaniki, R. A. (2006). Report of the archeological excavations of Neishabour. *Neishabour Archeology*, *2*.
- Majidzadeh, Y. (1991). Archaeology and pottery. *Journal of Archeology and History*, *5*(10). <https://www.sid.ir/paper/429869/fa>
- Mascarella, O. W. (2009). *Explorations of Aghrab Tepe in the archaeology of Azerbaijan* (M. Faizkhah & S. Aliyoun, Trans.). Akhtar Publishing House.
- Mohammadifar, Y., & Fallah Mahneh, M. (2014). The Parthian period in Northeast Iran: Newly found areas of Dargaz Plain. *Proceedings of the Second National Archaeological Conference of Iran* (p. 8). <https://civilica.com/doc/540996>
- Mohammadifar, Y., & Motarjem, A. (2011). Julian, the newly discovered Sassanid fire temple in Abdanan, Ilam. *Bagh-e Nazar*, *8*(19), 5–6. <https://www.sid.ir/paper/125479/fa>
- Moosavinia, S. M., & Basafa, H. (2013). Khomein city in the Parthian and Sasanian eras based on archaeological studies. *Central Cultural Research Quarterly*, *1*(2), 177–200. <https://www.sid.ir/paper/213069/fa>.
- Negahban, E. (1966). *Report of the archaeological researches of northeastern Iran*. Unpublished manuscript.
- Puschnigg, G. (2006). *Ceramics of Merv oasis: Recycling the city*. Left Coast Press.
- Rahbar, M. (1996). *The third chapter of archaeological excavations of Bandian*. Research Institute of Archeology of Iran.
- Rahbar, M. (1997). *Archaeological excavations of Bandian Dargaz: Archaeological reports*. Iran's Cultural Heritage Organization.
- Ricciardi, R. V. (1980). Archaeological survey in the Upper Atrek Valley (Khorasan, Iran): Preliminary report. *Mesopotamia*, *15*, 51–57.
- Shepard, A. O. (1956). *Ceramics for the archaeologist*. Carnegie Institute of Washington.
- Stronach, D. (1961–1963). *Pasargad: A report of the excavations carried out by the*